

תוספת שביעית

עיונים ויסודות בענייני שמיטה
פרשת אחרי מות קדושים | אייר תשפ"א

גליון מס' 3

מה מותר ומה אסור?

אוקמי ואברויי - המושגים שחייבים להכיר.

הרב עזריאל ליסנסקי שליט"א

בשנה השביעית אסרה התורה כידוע לכל - עשיית מלאכה בקרקע. אמנם כבר פסק הרמב"ם (שמיטה ויובל א, ב) שמן התורה אסורות בשביעית רק ארבע אבות מלאכות, והן: זריעה, זמירה, קצירה, ובצירה. אולם כבר הוכיחו הראשונים שישנם מלאכות נוספות שאסורות מן התורה, כגון מלאכת חרישה ונטיעה. אך זה ודאי שגם הסוברים שיש מלאכות נוספות מודים שלא הכל אסור, כי הנה התורה לא אסרה את כל מלאכת הקרקע, ואכן יש מלאכות רבות שמותרות, ורק חכמים הם שגזרו שלא לעשותם.

בספרו על שביעית (סימן י"ז ס"ק יט) מונה החזו"ן איש עשרים ושתיים מלאכות שאסורות בשביעית מדרבנן - ואלו הן: מפרקין, מזבלין, מעדרין, מיבלין, מפרקין, מאבקי, מעשנין, מסקלין, מקרסמין, מזרדין, מפסלין, מזהמין, כורכין, קוטמין, עושין בתים, משקין, סכין, מנקבין, ניכוש, כיסוח, פיסוג, שקשוש, וגיזום.

מלאכות אלו יסודם בדברי המשנה בשביעית פרק ב', ומשתי סוגיות מרכזיות בש"ס, במסכת מועד קטן (ג.) ובעבודה זרה (ג.).

אמנם מצאנו כללים רבים כיצד להבדיל בין מלאכה אסורה למותרת. והראשון שבהם מופיע בגמרא במועד קטן. שם מופיע כלל הנקרא 'מלאכה שבשדה ושבכרם'. נמצא שמלאכה שאינה 'בשדה ובכרם' מותרת בשביעית. אך בפירושו המונח מצאנו שלושה שיטות.

עבודת השדה ועבודת האילן

ישנה אבחנה פשוטה בין מלאכות שעושים אותם על מנת להשביח את האדמה, למשל - מלאכת חרישה. ויש מלאכה שאינה מועילה לאדמה כלל, וכל מטרתה הינה להשביח את האילן, או את הפירות שעליו, ואלו מלאכות כמו מלאכת סיכה, עישון וכדומה, שהיו עושים בפירות עצמם על מנת למהר ולהשביח את גדילתם.

ובאמת אין צורך לבדוק היכן מתבצעת המלאכה, כי ישנן מלאכות רבות המתבצעות באדמה, אך התוצאה מתקבלת בפירות או בגזע האילן. וכן להיפך, יש

מלאכות כמו ניכוש, שהן נעשות ביבול הגדל, אך התועלת מורגשת באדמה - שהיא ראויה יותר לזריעה.

זה בעצם יסוד דברי רש"י ותוספות. שכל המלאכות האסורות, הינן מלאכות שהיו נעשות עבור תועלת האדמה, ולכן הן אסורות משום שהם עבודות 'שדה וכרם' אולם כל מלאכה המביאה תועלת לאילנות אינה חשובה 'שדה וכרם' ולכן מותרת!

במיוחד ניתן להבחין בהבדל במלאכות זהות כמו מלאכת זיבול. כי הנה ישנה תועלת גדולה כאשר מדשנים את האדמה. בתוך כך אותה פעולה עוזרת גם להציל אילנות חולים, וכן מופיע בסוגיא בע"ז (ג.) "מתליעין ומזהמין בשביעית" כלומר, כאשר יש מכה באילן, מניחים זבל על מקום המכה, ומציל את האילן. ומקשה שם ברש"י (ד"ה: ומזהמין) שהרי מלאכת זיבול היא מלאכה בשדה ובכרם, ואיך מותר לזבל את האילן. ומיישב שם את יסוד זה - שהתורה אסרה רק מלאכות המביאות תועלת לאדמה, אך מלאכות האילן מותרות.

עבודה המתבצעת בשדה ובאילן

ביאור נוסף משתמע מלשון הר"י מפאריש והריטב"א (מו"ק ג. ד"ה: מה זריעה), המחלק בין מלאכות שנעשות על מנת להשביח את האדמה, לבין מלאכות המכשירות בצורה עקיפה. אך נראה מדבריהם שהבינו, שהדרך להבחין בין מלאכות ישירות למלאכות מכשירות, הינה ההסתכלות היכן מתבצעת הפעולה.

נמצינו למדים שכל מלאכות כמו עשיית עוגיות, שאינן מביאות תועלת ישירה, אלא מכשירים ומשפרים את ההשקיות העתידיות, ולכן מותר לעשותן בשביעית.

אוקמי ואברויי

ביאור שלישי אנו מוצאים בכתב היד המיוחס לרש"י. מה שנהוג לכנות 'הרש"י האמיתי'. שם (מו"ק) אנו מוצאים שפירש, שכל המלאכות שאסרו חכמים, הינן מלאכות אוקמי הנועדות להשביח את הקיים. לעומת זאת מלאכות 'אברויי' שבאות להציל את הקיים מהפסד - מותרות! ולדבריו מלאכות שבשדה ובכרם הכוונה, מלאכות שבאות להשביח, ואילו מלאכות שאינן בשדה ובכרם, הם מלאכות הבאות להציל.

היתר עסקא | מכירת חמץ | מכירת בכורות | מתי מותר להפקיע איסור תורה?

בתקופות שקדמו לרווחה השררת בינינו כיום, היו רבים מעמי ארצות מתייגעים בשאלה, מדוע לחמו קדמונינו באומץ ובעוז, לעמוד בפירצת הפקעת קדושת הארץ, וכי מה נפל חלקו של היתר המכירה, לעומת היתר מכירת החמץ הפטור את האדם מחובת בדיקה, או היתר עסקא המסיר את איסור הריבית ממקחו של ישראל. והרי הצד השווה שבין כולם, שנסודו בכדי להפקיע או להערים על הצויו אשר מוזכר בתורה, שאלה זו הוצגה בפני גדולינו לדורותיהם אשר השיבו עליה כפי שנראה בסמוך. אולם בטרם בואנו אל הקדוש, נשים לנגד עינינו את ראשיתה של פרשה זו.

אסכולת ההפקעה עברה גלגולים והתהפכות רבות. החל מימי ראשיתה של ההתיישבות היהודית, בימים ההם כאשר שלומם של המתיישבים היה רעוע, ובעלי האדמות הצדיקו את דברי תוארו של דוד המלך בתהילים (קג, כ) - 'גיבורי כח', אותם שעמדו בגבורה בפני נסינות אדירים, והשביתו את האדמה בלב שלם ומוחלט. המחיר היה קשה מנשוא, יען והמתנגדים עמדו על צווארם מבית ומחוץ. ערלים הזוממים לכלותם לטשו עיניים אל פיסת אדמתם, ורוחקים מדרך ה' פעלו בכל דרך למנוע מהם להלך בדרך התורה.

בד בבד פגש הנסיון גם את עובדי האדמה - אנשי עמל, אשר היו טבועים עד צווארם בעול הפרנסה, נוספו עליהם חובות העבר שכבר רבצו על כתפיהם זה תקופה. ומפאת שאין אנו דנים את האדם עד שנגיע אל מקומו (אבות ב, ד), חזקה עליהם שלא ראו מוצא אחר, ומחמת זו הסיבה פנו אל גדולי עולם, בארץ ובגולה, שיביטו אל מצבם, ויבחנו את הסוגיא שנית.

ותעל זעקתם אל גדולי הדור אשר הטו אוזן אל צערם של יושבי הארץ, אך נחלקו במסקנתם להכריע, אם אכן כלו כל קיצין מלבד הפקעת הקדושה. ללמדנו עד היכן מגיע קדושת הארץ, ולא בנקל באים להתיר במיני הפקעות והערמות. ברם, שיטת המתירים צידדה להתיר את עבודת הארץ על ידי הפקעה לשעתה ולא לעתיד לבוא, אשר כונתה בפי כל 'היתר מכירה'.

במכתבי הגאונים הודגש כי קולא זו אשר ציינו תקינים באותה השמיטה, אך לבל יהינו לעשותה

מושג שביעית

זמירה

המשך בעמוד הבא

הידעת?

על פי גודלם של ענפי האילן ניתן לשער את אורך השורשים. (ראה עמוד ב' - שורשים וניקות)

ההצלחה צכי הירש לייב בן שרה לאה לזיווג הגון

לע"נ ר'אברהם יהודה בן משה שמואל זצ"ל

מאמרים ותגובות כמו כן להנצחות ולתרומות ניתן לפנות בכתובת: shvihis@gmail.com

גם בשיטות שיבואו לאחר מכן. היתר זה החל את דרכו במכירת האדמה לנכרי, וכל זאת כדי להתיר את המלאכה בשדה. ובוה נתעוררו גדולי עולם והחלו להעלות צדדים לכאן ולכאן. יען ומכירת האדמה תלויה בנידונים רבים, החל מאיסור 'לא תתנם' (דברים ז, ב), עובר לסוגיות השמיטה בזמן הזה אם אסורה מדברי תורה, או שמה רק מדרבנן (גיטין לו), וכן סוגיית הפקעת קדושת הארץ על ידי נכרים (גיטין מז), ומשם עברו הקולמוסים לאסור את עבודת היהודי בקרקע נכרי. (ע"ז טו; וראה תוס' שם ובתוס' הרי"ד ובריטב"א שחלקו. ובמנחת חינוך קיב ובחזון איש ז, כה.)

בחלוף השנים נוסף נדבך על ההיתר הקיים, ורבנים הדרים בגבולותיה של ארץ הקודש הציעו למכור לנכרי את תחום האילן ויניקתו, ובוה פתרו בעיות אשר עלו, אך תחתיהם צצו אחרות אשר הרעידו את הקרקע תחת רגלי ההיתר.

מן העבר השני עמדו גאוני הדורות וגילו דעתם בריש גלי, שירא ה' ירחיק רגליו מן ההיתרים, ואדרבה, ככל שהקושי רב יותר, כך שכר המצווה יעמוד לגיבורים, ואף יגן על היישוב היהודי השרוי בסכנה תמידית. מן הגדולים שפעלו לשמירת השמיטה כהלכתה אנו מוצאים את הנצי"ב מוולאז'ין, ואת מרן ה'בית הלוי'. כמו כן ידועה ומפורסמת פעולתו של מרן ה'אחיעזר', לימים זכו שומרי התורה להופעתו של מרנא ה'חזון איש' אשר שם לנגד עיניו לחזק ולעודד בכל אפשרות לדאוג לקיום המצוה ללא הפקעות.

בנקודה זו נשוב אל השאלה עברה באנו בדברים, מהו החסרון בהיתר המכירה, על פני כל ההיתרים המוזכרים בש"ס ובפוסקים, לעומת היתר המכירה שנטעו בתוכינו גדולי הדורות, שלא ללכת אחריהם, וחלילה לרכוש מן התוצרת הבאה מחמתם. ומפני מה אין הדבר כך ברכישת חמץ שנמכר לגוי, או רכישת בית אשר נרכש בממון המתונה בהיתר עסקא.

בספרו דרך אמונה (פ"ד ס"ק ריג), כותב מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, שאין לדמות מכירת חמץ להיתר מכירה מכל סוגיית סיבות. ההבדל הראשון, שבהיתר מכירה עוברים על 'לא תתנם', ודבר זה הוביל לכך שכל המכירה בטלה, משום שדרך לעשות היתר מכירה על ידי שליח. וכן היה נוהג הרשויות למכור על ידי הרבנות את הקרקעות לנכרים, ומכיון שזו עבירה, אין השליחות תקיפה, ומשום כך נותרה הקרקע ברשותו, והרי הוא עובד באדמתו בשביעית.

הנקודה השניה זו רצינות המכירה. כי בשונה ממכירת חמץ, בהיתר מכירה הגוי רוכש את האדמה. וחוקי הגויים דורשים רישום של הקרקעות בטאבו. ומכיון שאין רושמים את הנכרי כבעלים בספרי הטאבו, אין זה חשוב מכירה גם בדיניהם, ואם יבוא לתבוע את זכותו על הקרקע, ידחו אותו בנקל על כך שהקרקע לא רשומה.

חילוק נוסף מביא הגר"ח לחלק, שאפשר ובאמת גם מכירת חמץ איננה מכירה גמורה. אך מכל מקום כיון שמדאורייתא מספיק שיבטל את החמץ (פסחים ו), ואינו עובר עוד על 'בל יראה', וכל תקנת המכירה באה לפתור את החשש שמה ימצא חמץ באמצע החג, ויבוא לאוכלו. ולכן אפשר להבין שמכירה תועיל להפקיע מן החשש. אולם כאן בא להפקיע את עצם קדושת הקרקע, ולפתור את עצמו מאיסורי תורה, ומשום כך אין לדמות.

מוספים כהלכתן

בנוגע לאיסור אכילת פירות שנמכרו בהיתר מכירה, כתב החזון איש (י"ט ס"ק י') שבדיעבד אין לאסור פירות היתר מכירה אפילו לשיטת האוסרות דבר הנעבד בשביעית. בתוך כך ציין הגר"ח בדרך אמונה (שם) לכתבי מרן הסטייפלער "קה"י' החדשים ס"ה (כה) שהעיד שהחזו"א חזר בו ואסר את הפירות אפילו בדיעבד.

תרמתם לקמחא דפסחא! התכוננו לקמחא דעצרת!

ההבדל בין מתנות עניים למתנות כהונה? | מה הדין באופן שאין עניים או אין כהנים? | ומדוע החמירה התורה בצערו של העני? | ואיך כל זה קשור לשמיטה? | הרב פנחס מ. רובינשטיין

בגמרא סנהדרין (לה.) מובא: "דאמר רבי אלעזר אמר רבי יצחק: כל תענית שמלינין בו את הצדקה - כאילו שופך דמים, שנאמר מלאתי משפט צדק וגו'". ומבאר שם רש"י: "רגילין היו בליילי תענית לעשות צדקה, והיו עיני העניים נשואות לכך, ואם ילינו נמצאו עניים רעבים, שנשענו על כך".

מפירושו של רש"י למדנו, שיש קפיצת על הציבור בשעה שלא נותנים צדקה בעת הצורך. ובפרט ערבי תעניות שעניי העניים נשואות למתן הצדקה, ובמידה ומעלימים עין חשובים כ'שופכי דמים' ח"ו.

והנה פסק הרמ"א בשולחן ערוך (סימן תכט סעיף א) "ומנהג לקנות חטים לחלקן לעניים לצורך פסח". ובא מרן המשנה ברורה ומקשר את דברי הגמרא לעיל, שהיה ועיני העניים נשואות גם למעות 'קמחא דפסחא' יש להחמיר ולחייב אף את הפטורים, כגון תלמידי חכמים שאינם מחוייבים בתשלומי מס העיר, מכל מקום עליהם לתרום למעות הקמחא דפסחא. כמו כן יש לשום ממונו של כל אחד ועליו לתת כפי ממונו, ואסור להשתמט! כל אלו דברי המשנה ברורה.

אז מדוע הקפידו להחמיר דווקא ב'קמחא דפסחא', ולא מקימים מגבית גם לקמחא דשבעות?

השער הציצין (שם אות י') מטעים את הדברים ומבאר, שחג הפסח הינו חג החירות בו אנו ישובים מסוכין דרך מלכות, ואין זה ראוי שהעניים ישארו רעבים בחוצות.

הסבר נוסף הובא בספר מטה יהודה, שבפסח יש דגש מיוחד סביב הקמח והחיסה, מפני שאנו אסורים באכילת חמץ, ולכן מלאכת השגת המזון עבור העניים הופכת קשה יותר, ולכן יש לבוא לעזרתם ביתר שאת.

הנה קרבה שנת השבע, והמשנה באבות אומרת על כך דבר מבהיל!

המשנה באבות (ה, ח) מונה מיני מכות רעב הבאות לעולם מחמת החטאים. ואומרת המשנה:

"ועל פירות שביעית, חרב בא לעולם" והפירוש על פי המפרשים הינו: שכאשר לא מפקירים את הפירות ושומרים עליהם שלא יקחו אותם הבריות, מגיעה מכת חרב לעולם ח"ו. ורבים תמהו, מדוע כה רבה

שורשים ויניקות

הרב מאיר שמחה יעקובזון שליט"א

מסכת שביעית פותחת בבירור מהו שדה אילן. מטרת המשנה המלכת מאיוז פרק זמן של השנה השישית יש לאסור את האכילת החרישה בשדה. והנה על פי המבואר שם (משנה ב') שדה אילן הינה שדה בגודל 'בית סאה' וצריכה להכיל ג' אילנות המפיקים כמות מסויימת של פירות. כפי שנתבאר שם. ובמשנה לפנינו לא הוזכר מהו המרחק הנדרש בין אילן לאילן, אם כי במשנה ו' מובא, שכאשר האילנות נטועים בצורה מסויימת, השדה מאבדת את מעמדה כ'שדה אילן'.

בגמרא (ב"ב כו: כז:) מובאר, שביט סאה מחייב שהאילנות יהיו נטועים במרחק מוגדר. אמנם יש לעיין האם המרחק צריך להיות שווה, והו מתבצע על ידי חילוק שטח בית סאה לשלוש אילנות, והתוצאה תהיה 833 אמות לכל אילן.

אפשרות נוספת היא, שחשיבות המרחק בין אילן לאילן יוכרע על פי מרחק השורשים בין אילן לאילן. ובסוגייה שם ניתן גם להבין מהו מרחק היניקה של כל אילן. כאשר הדברים תלויים בשלושה סוגיות נוספות במסכת בבא בתרא, אחת מהן בפרק המוכר את

חטאתו של השומר פירות שביעית, עד שמחמתו נענשים כל בני דורו במכת חרב?

וגם כאן שב על עצמו היסוד האמור לעיל. כי העניים היו מצפים להגעת שנת השמיטה, בה יכלו להקל מעליהם את עול קיבוץ המזון, והיו יכולים ליטול מכל השדות והפרדסים. אך כאשר חוסמים מהם את הגישה לשדה, אינם מקבלים את אשר נשאו אליו את עיניהם, ומשום כך גודל העוון!

בפרשתנו אנו מוצאים פעם נוספת את דאגת התורה לכלכלתם של עניי ישראל. כאשר התורה מצווה אותנו להותיר לקט שכחה ופאה. אך בגמרא נוסף על כך טעם, שאין כוונת התורה שהאדם יפריש ממון וישתמש איתו למעשים טובים, שכן הגמרא בחולין (קלד:) דורשת: "לעני ולגר תעזוב אותם - ולא לעורבים ולא לעטלפים". והפירוש הוא, שבאופן שאין עניים במקום זה, אין צורך להשאיר אותו למאכל עופות השמים, אלא יכול בעל הבית לקחתם. ומבואר שיש כאן דאגה מיוחדת דווקא לעניים, ובאופן שהם אינם מצויים, אין צורך בהם.

אמנם התוס' בראש השנה (ד: ד"ה: לקט) פירשו כב' מהלכים באופן שאין עניים, אם מותר לבעה"ב לקחת את המתנות לעצמו, או צריך ליטול לצורך עניים.

דברים אלו אמורים במצוות לקט, שכחה, ופאה. אמנם במתנות כהונה אנו מוצאים, שגם במקום שאין כהנים, אנו מצויים להפריש את המעשר והתרומה, למרות שיאבדו ולא יהיה בהם רווח לאף אדם, ומשום כך קשה, מדוע דין זה אינו נוהג גם במתנות כהונה.

ככדי לבאר זאת נעייין בחידושו של ה'משך חכמה' לפרשתנו (ט, י') שדקדק מהפסוק במשלי (כב, כב) שם כתוב:

"אל תגזל דל פי דל הוא ואל תדפא עני בשער"

והנה פסוק זה נחלק לשניים. קודם מובא שלא לגזול את הדל, תוך שהפסוק מנמק, משום שהנגזל הינו 'דל'. אמנם בחלקו השני של הפסוק מוזכר שאין לדכאות את העני, ולא מובא נימוק בעניין, אם כי הפסוק מציין, שאין לדכאות את העני ב'שער'.

בזה יבואר הפסוק, אומר המשך חכמה. שחלקו הראשון של הפסוק מרמז על מתנות הכהונה, שהרי אין לו חלק ונחלה (דברים יד, כז), ומשום כך אומר הפסוק שאין לגזול את ה'דל' מחמת שהוא עני. לעומת זאת עני, שהתורה צוותה אותנו לכלכל גם אותו, אך אל תדכא עני - בשעה זאת אומרת, רק אם הוא נמצא לפנינו, הרי שיש מצוה להשאיר בשבילו מתבואת השדה, אך באופן שאינו נמצא, יכול ליטלם.

הספינה (פג) המלמדנו שאילן יונק עד כ-16 אמה לכל רוח. המשנה בשביעית מבררת כאמור את הטעם להיתר חרישה. ואכן החזון איש (ז, ז) הכריע בפשיטות שהיתר החרישה תלוי ביניקת השורשים. והנפק"מ תהיה בצורת החרישה. כי באופן שנחלק בית סאה מרובע לשלושה חלקים, הרי שכל פלח יהיה ריבוע בגודל של 833 אמות. ובאופן שבכל ריבוע נטוע עץ אחד, ניתן יהיה לחרוש את כל שלושת הפלחים, שהם בית סאה שלם. אולם אין קשר בין החרישה לשורשים, שכן השורשים לא מתפשטים בצורת ריבוע.

בנקודה זו חולק החזון איש וסובר שהשורשים הם שקובעים עבור היתר החרישה, ומשום כך חרישת הבית סאה תבוצע על ידי חרישת קוטר של 16 אמה סביב כ'ג' האילנות, כך שבחשוב השטח ימצא שכל העיגולים יחדיו עולים לשטח של בית סאה שלם, וראה דרך אמונה (ג, יד) לסיים מציין החזון איש:

"ולא אתפרש אי חורשין בעיגול סביב כל אילן או לא הטריוו בכך וחורש ב"ס בריבוע".

כאשר כוונתו לומר, שלמרות שמבחינת השורשים יש להיתר חרישה בצורת עיגול, אפשר שחכמים לא החמירו בתקנתם, והתירו לחרוש כדרכו בצורה ריבועית, כדי שלא יבוא לידי טורח והיינו לחרוש על פי היניקות בלבד.